

MAGYARORSZÁG ÉS A SZENTSZÉK DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATAI 1920–2015

Szerkesztette:
FEJÉRDY András

 Balassi Intézet
Római Magyar
Akadémia

Budapest–Róma
2015

METEM Könyvek 84.

Kiadja:
Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség
(METEM) Budapest
Balassi Intézet – Római Magyar Akadémia
és a
Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány
www.heh.hu

Felelős kiadó:
Molnár Antal – Várszegi Asztrik

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik – Zombori István

A 2015. április 14-én Budapesten, a Parlamentben megrendezett **Fejezetek Magyarországról és a Szentszék diplomáciai kapcsolataiból** és a 2015. június 12-én a Római Magyar Akadémián tartott **Rapporti diplomacia tra la Santa Sede e l'Ungheria** c. konferenciák szerkesztett anyaga.

A kötet megjelenését támogatta
az Emberi Erőforrások Minisztériuma
a Pannonhalmi Főapátság
továbbá a Közép- és Kelet-Európai Történelem és Társadalom Kutatásáért
Közalapítvány a Közös Siker projekt keretében.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

PANNONHALMI FŐAPÁTSÁG
A. D. 996

K

KÖZÉP- ÉS KELET EURÓPAI
TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOM KUTATÁSÁÉRT
KÖZALAPÍTVÁNY

Borító:
Palkovics Veronika

ISBN 978-963-9662-90-2
ISSN 1217-2669

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt., Szeged
Nyomdai munkák:
EFO nyomda

TARTALOM

<i>Erdő Péter</i>	
Köszöntő	7
<i>Alberto Bottari de Castello</i>	
Ezer éves kapcsolatok megújítása	9
<i>Mikola István</i>	
Magyarország keresztény alapjainak helyreállítása	11

KERESZTÉNYSÉG, ÁLLAM, DIPLOMÁCIA

<i>Angelo Acerbi</i>	
Egyház és társadalom Magyarországon a visszanyert szabadság első éveiben: egy nuncius emlékei	15
<i>Semjén Zsolt</i>	
Kétoldalú megállapodásaink és a Szentszéki–Magyar Vegyesbizottság szerepe . . .	19
<i>Paul-Richard Gallagher</i>	
Agostino Casaroli és a szentszéki–magyar kapcsolatok	29
<i>Balog Zoltán</i>	
A keresztény nevelés szerepe a magyar társadalomban	35
<i>Szijjártó Péter</i>	
Keresztény alapokon nyugvó magyar külpolitika	39

A SZENTSZÉK ÉS MAGYARORSZÁG DIPLOMÁCIAI
KAPCSOLATAI (1920–1945)

<i>Johan Ickx</i>	
A Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára.	45
<i>Tóth Tamás</i>	
A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon . . .	61
<i>Érszegi Márk Aurél</i>	
Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban	75

<i>Tóth Krisztina</i>	
Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása	85
<i>Fejérdy András</i>	
A Szentszék és a püspöki hűségeskü új szövegének megállapítása 1924-ben	107
<i>Csikó Balázs</i>	
Serédi Jusztinián javaslata a magyar püspökök jelölésének új eljárására 1937-ben	127
<i>Véghseő Tamás</i>	
Az Apostoli Szék és a magyar görögkatolikusok kapcsolata a két világháború között	147
<i>Molnár Antal</i>	
A Szentszék, a magyar jezsuiták és egy törökországi tudományos intézet alapításának terve (1930–1934)	173
<i>Somorjai Ádám OSB</i>	
Cesare Orsenigo és Angelo Rotta apostoli nunciusok szerepe a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjában 1927–1935	211
<i>Matteo Luigi Napolitano</i>	
A budapesti apostoli nunciatura a náciizmus és kommunizmus árnyékában.	227
A DIPLOMÁCIAI KAPCSOLATOK HELYREÁLLÍTÁSA (1990–2015)	
<i>Tóth Tamás</i>	
Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1990-ben	245
<i>Erdődy Gábor</i>	
Az egyházpolitikai rendszerváltozás Magyarországon	261
<i>Hegyi László</i>	
A Szentszék és Magyarország között kötött szerződés és annak módosítása. Az egyház és az állam közötti együttműködés kerete az újjászervezett Magyarországon	267
<i>Fejérdy András</i>	
A szerkesztő utószava	273
Névmutató	275
A kötet szerzői	280

VÉGHSEŐ TAMÁS

AZ APOSTOLI SZÉK ÉS A MAGYAR GÖRÖGKATOLIKUSOK KAPCSOLATA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT¹

BEVEZETŐ

Véletlen egybeesés, hogy pontosan azon a napon,² amikor az Örök Városban a Római Magyar Akadémia szervezésében Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatainak fontos mérföldköveiről tudományos konferencia emlékezik meg, Alberto Bottari de Castello nuncius Debrecenben beiktatja hivatalába Kocsis Fülöpöt, a modern Magyarország első görögkatolikus metropolitáját, illetve a Hajdúdorogi Főegyházmegye érsekét. Az esemény másnapján kerül sor Miskolcon az exarchátusból egyházmegyei rangra emelt Miskolci Egyházmegye első megyéspüspökének, Orosz Atanáznak a beiktatására, aki még ugyanazon napon Nyíregyházán is hivatalba lép az újonnan alapított Nyíregyházi Egyházmegye apostoli kormányzójaként.

Míg tehát Rómában tudományos rendezvény emlékezik meg az elmúlt évtizedek kiemelkedő eseményeiről és személyiségeiről, addig Magyarországon maga az élet bizonyítja – a konkrét történelmi pillanatban a magyar görögkatolikusok vonatkozásában –, hogy a Szentszék és Magyarország kapcsolatai élők, termékenyek és a magyar katolicizmus fejlődését szolgálják.

A magyar görögkatolikus központokban – Debrecenben, Nyíregyházán és Miskolcon – ezekben a napokban zajló történelmi események közvetlen előzménye Ferenc pápa 2015. március 19-i döntése, mely öt apostoli konstitúcióban, illetve bullában nyert konkrét jogi formát. 1. Az *In hac suprema* kezdetű apostoli konstitúcióval a Szentatya új egyházi kereteket hozott létre a Magyarországi Görögkatolikus Sajtójogú Metropolitai Egyház megalapításával. 2. A *De spiritali itinere* kezdetű apostoli konstitúcióval az 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegye főegyházmegyei rangra emelkedett. 3. A *Qui successimus* apostoli konstitúció az 1924-ben létrehozott Miskolci Apostoli Exarchátust egyházmegyei rangra emelte. 4. Az *Ad aptius consulendum* apostoli konstitúció megalapította a Nyíregyházi Egyházmegyét. 5. Ugyanezen a napon Ferenc pápa Kocsis Fülöp hajdúdorogi püspököt érsek-metropolitává nevezte ki.

A magyar görögkatolikus egyházszerkezet ilyen jelentős mértékű átalakítása és bővítése természetesen nem előzmények nélküli. Előadásomban a távoli előzmények közül röviden a kezdetekről, kicsit bővebben a két világháború közötti időszakról szeretnék szólni.

¹ A Vatikáni Titkos Levéltárban végzett kutatásaimat az OTKA K108780. számú kutatási pályázata támogatta.

² 2015. június 12.

A KEZDETEKTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉIG

Az elsősorban Szabolcs, Szatmár, Bereg, Zemplén, Ung és Borsod vármegyékben élő, magyar anyanyelvű és identitású görögkatolikusok a 18. század közepétől-végétől kezdődően egyre több helységben törekedtek arra, hogy templomi szertartásaikban a magyar nyelv fokozatosan nagyobb teret nyerjen.³ Bár a falusi iskolákban tanították a „templomi” nyelveket (az óslávot és a román), ezek ismerete a magyar identitású közösségekben szinte teljesen visszaszorult.⁴ A nyelvújítás mozgalma és a reformkor lüktető légköre ugyan komoly bátorítást jelentett a magyar görögkatolikusok törekvéseinek,⁵ az egyházi hatóságok azonban éppen ellenkezőleg, a magyar nyelv liturgikus használatának visszaszorítása érdekében hoztak intézkedéseket.⁶ Az ósláv liturgikus nyelvű Munkácsi és Eperjesi Egyházmegyék püspökei többnyire szimpatizáltak a magyar liturgikus mozgalommal, de az Esztergomból és Egerből érkező nyomásnak engedni kényszerültek. A román liturgikus nyelvű egyházmegyék főpásztorai ezzel szemben nem tolerálták magyar ajkú híveik kéréseit, és határozottan a magyar nyelv liturgikus alkalmazása ellen foglaltak állást.⁷ A magyarországi latin szertartású felsőklérus gondolkodását ebben a kérdésben a precedenstől való félelem határozta meg. A püspöki kar tagjai reálisnak tartották azt a veszélyt, hogy a magyar nyelv liturgikus alkalmazásának engedélyezése a görögkatolikusok számára arra fogja bátorítani a római katolikusokat, hogy a latin rovására ők is az anyanyelv liturgikus használatának bevezetését követeljék.⁸ Bár nem maradtak fenn források arról, hogy a görögkatolikusok és római katolikusok által egyetemesen lakott helységekből a latin szertartású hívek a magyar görögkatolikusok gyakorlatára hivatkozva kezdeményezték volna a latin nyelv elhagyását és a magyar bevezetését, a

- 3 Az első liturgiafordításokhoz: *Nyirán János*: Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 2011. *Ivancsó István*: Lithurgia. Krucsay Mihály munkács megyei kanonok 1793-ban készült munkája. Nyíregyháza, 2003; *Liturgikus Örökségünk II. A Krucsay-féle liturgiafordítás fakszimilije* kiadásának alkalmából 2003. október 30-án rendezett szimpozion anyaga. Szerk. Ivancsó István. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék, Nyíregyháza 2003. (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék).
- 4 Több anekdota őrzi, milyen komikus félrehallásokhoz vezetett egyes helyeken a templomi nyelv ismeretének teljes hiánya. Hajdúdorogon pl. az „Otca i Szüna...” („Az Atyának és Fiúnak...”) helyett „Adsz-e szénát...” zúgott a templomban... vö. *Petrus Jenő*: A magyarság önvédelme a keleti rítusú egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen. Csáthy–Csokonai Ny., Debreczen, 1897, 20–21.
- 5 Pl. Zemplén vármegye közgyűlése többször is bátorította a legnagyobb magyar görögkatolikus közösség, Hajdúdorog városát a magyar nyelv templomi használatára: *Véghseő Tamás–Katkó Márton Áron*: Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1. kötet: 1778–1905, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományos Főiskola, Nyíregyháza 2014. (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes, 4/1.), 7–10. sz. dokumentumok. Mind a Hajdú terület, mind pedig Zemplén vármegye követői útján is szorgalmazta az 1843/44. évi országgyűlésen a magyar nyelvű bizánci szertartású liturgikus könyvek kiadását állami költségen: vö. Uo., 11–15. sz. dokumentumok.
- 6 Pl. Popovics Vazul munkácsi püspök kényszerűségéből kiadott rendelkezése 1863-ban: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 25. sz. dokumentum.
- 7 Vö. Iosif Papp-Szilágyi nagyváradai püspök fellépése a makói egyházközségi gyakorlattal szemben 1866–67-ben: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 31–35. sz. dokumentumok.
- 8 Farkas Lajos, a hajdúdorogi mozgalom vezéregyénisége művében így idézi fel Lipovniczky István c. püspök, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosának szavait: „Mert hát ki áll jót arról, hogy ha ma nekünk megengedik a magyar nyelvű isteni tiszteletet, holnap nem a komáromi magyar ajkú latin szertartásúak fogják-e épen azt követelni? Már pedig ez teljesíthetetlen.” *Farkas Lajos*: Egy nemzeti küzdelem története, Kilián–Athenaeum Nyomda, Bp., 1896. 61.

Szentszék, meghallgatva a főpásztorok aggodalmait, a magyar nyelv liturgikus alkalmazását szigorúan tiltani kezdte.⁹

A magyar görögkatolikusok a 19. század közepétől kezdve kérték a kormányzatot arra, hogy számukra külön egyházkormányzati egységet állítson fel. Hosszú időn át ugyanis abban a tévhitben éltek, hogy a liturgikus nyelv megváltoztatása a megyéspüspök jogai közé tartozik, és ezért elegendő, ha saját egyházmegyét kapnak. Szemük előtt a román egyházmegyék példája lebegett, melyekben – senki által nem kifogásolva – egy, az egyházi hagyomány által szent nyelvnek el nem ismert nényelvet használtak. A kormányok többnyire támogatták a magyar görögkatolikusok törekvéseit. 1873-ban a Munkácsi Egyházmegyén belül Hajdúdorog székhellyel külhelynökség jött létre a magyar görögkatolikus közösségek számára,¹⁰ majd 1881-ben már a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításáról is megszületett a döntés. A megvalósítás azonban a püspöki kar elutasító véleménye miatt elmaradt.¹¹ A század utolsó két évtizedében pedig a magyar kormány az egyházmegye felállításának kérdését a magyar nyelv liturgikus használatának engedélyezésétől tette függővé.

A magyar görögkatolikusok 1900. évi római zarándoklata¹² meggyőzte a Szentszékét arról, hogy a hatékony román propaganda ellenére¹³ egy ténylegesen létező közösség valós igényeiről van szó. A 20. század első évtizedére a szentszéki álláspont azonban nem módosult a magyar liturgikus nyelv alkalmazásának kérdésében, sőt a Vatikánban a felállítandó önálló egyházmegye legfőbb feladatának is az egyre terjedő abúzus felszámolását tekintették. A Hajdúdorogi Egyházmegye 1912-ben történt felállítása¹⁴ tehát némileg felemás helyzetet teremtett: a magyar görögkatolikusok végül megkapták az önálló egyházmegyét, de a *Christifideles graeci* kezdetű alapító bulla¹⁵ egyértelműen leszögezi, hogy az új egyházmegye hivatalos liturgikus nyelve az ógörög,¹⁶ a magyar nyelv engedélyezésére pedig soha nem kerülhet sor.

Megjegyzendő, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának kérdése erősen megosztotta a Szentszék döntéshozóit. Ferenc József személyes csatornákon keresztül hamar elnyerte Szent X. Piusz pápa és Merry del Val bíboros-államtitkár feltétlen támogatását. Amikor azonban a tárgyalásokba belépett a Propaganda Fide Kongregáció is, szentszéki körökben megnőtt a gyanakvás az új magyarországi görögkatolikus egyházmegye megalapításával kapcsolatban. A Keleti Kongregáció 1917-ben történt megalapí-

9 A tiltás leginkább az 1896-ban figyelemfelkeltő jelleggel Budapesten megtartott magyar nyelvű görögkatolikus liturgia után erősödött fel. A vonatkozó dokumentumok: *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 89–150. sz. dokumentumok.

10 *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 46–50. sz. dokumentumok.

11 *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 53–66. sz. dokumentumok.

12 A zarándoklat dokumentációja: Emlékkönyv a görög szertartású katolikus magyarok római zarándoklatáról. Kiad. Görög szertartású katolikus magyarok Országos Bizottsága. Hungária Ny., Bp., 1901.

13 Különösen Victor Mihályi gyulafehérvár-fogarasi érsek igyekezett arról meggyőzni a Szentszékét, hogy magyar görögkatolikusok valójában nem is léteznek, s az egész mozgalom mögött a katolikusellenes református körök állnak. Vö. *Véghseő T.–Katkó M. Á.*: i. m. 100. sz. dokumentum.

14 *Véghseő Tamás*: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. *Athanasiana* 35. (2013) 109–121.

15 A bulla eredetije a Vatikáni Titkos Levéltárban: Archivio Segreto Vaticano (Vatikánváros; = ASV), Archivio della Nunziatura di Vienna (= Arch. Nunz. Vienna), b. 766. fasc. 9. f. 461v.

16 Az ógörög nyelvet Vaszary Kolos hercegprímás javasolta az új egyházmegye liturgikus nyelveként. Bár a magyar görögkatolikusok számára ugyanúgy ismeretlen volt, mint a román és az ósláv, hivatalossá tételével el lehetett kerülni a magyarosítás vádját.

tása előtt a keleti katolikus egyházakat érintő kérdések a Propaganda Fide Kongregáció keleti egyházakkal foglalkozó ügyosztályának illetékességébe tartoztak. Így a magyar nyelv liturgikus használatának ügye elsősorban a Propaganda Kongregáció munkatársai előtt volt ismeretes. A Propaganda Kongregáció élén 1902-től az a Girolamo Maria Gotti bíboros állt, aki a magyar nyelvű liturgia kérdésében ugyanolyan határozott elutasító álláspontot képviselt, mint elődje, a szigorú szentszéki tiltások legfőbb támogatója, Ledóchowski bíboros. Amikor tehát az új magyarországi görögkatolikus püspökség alapításának kérdése eljutott a Propaganda Kongregációba, ott maga a gondolat is határozott ellenkezésre talált. 1911 második fele, illetve 1912 első hónapjai arról a huzavonáról szóltak, melynek végén a magyar kormány írásban kötelezte magát nemcsak az anyagi alapok megteremtésére és az intézményrendszer kiépítésére, hanem arra is, hogy az új egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög lesz, s a magyar csak oly mértékben érvényesül a liturgikus cselekményekben, ahogy a római katolikus egyházban a latin mellett használatos. Gotti bíboros 1912 februárjában kényszeredetten fogadta el ezt a kötelezettségvállalást, hiszen hivatalosan nem vonhatta kétségbe a magyar kormány adott szavát.¹⁷ Ugyanakkor a Propaganda Kongregáció Merry del Val bíboros-államtitkárt túlzott jóhiszeműséggel és naivitással vádolta, mivel Gotti és munkatársai meggyőződése szerint az új egyházmegye nem a magyar liturgikus nyelv visszaszorítását fogja szolgálni, hanem éppen ellenkezőleg, a tiltott gyakorlat további terjedését. A Kúria belső harcában a Propaganda Kongregáció alul maradt, de ezt a vereséget az 1917-ben a Keleti Kongregációba átirányított ügyosztály még évekkel később sem tudta feldolgozni. Egy 1922-ből fennmaradt, a Keleti Kongregációban keletkezett irat határozott kifejezésekkel emlékezik az 1911/12-ben lezajlott folyamatokra.¹⁸ A szerző felidézi Gotti bíboros tiltakozását, és elítéli a magyar kormányt, mely visszaélt az idős X. Piusz pápa jószágával, becsapta és hamis ígéretekkel rávette a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának jóváhagyására. Pedig Gotti bíboros óva intette mind a Szentatyát, mind pedig a bíboros-államtitkárt attól, hogy higgyen a magyaroknak. S lám, az idő Gotti bíborost igazolta, hiszen 1922-re a hajdúdorogi püspök már kétszer kérte az ógörög liturgikus nyelv bevezetésének elhalasztását, sőt már egy magyar nyelvű liturgikont is kiadott, amiben csak az eucharisztikus kánon szerepelt görögül.¹⁹

Ahogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállításának közvetlen előzményei között egészen profán okokat találunk, úgy az alapítás ellen irányuló román fellépés mozgatórugói is messze állnak a tisztán egyházi motivációktól. A román püspökök, a Román Nemzeti Párt képviselői és a román nyelvű sajtó a magyar állam ellenük irányuló támadásának tekintették a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítását, és azt az egyébként is egyre súlyosbodó román-magyar ellentét szöveggörnyezetébe emelték. A helyzet tragikumát jól érzékelteti az első hajdúdorogi püspök ellen 1914 februárjában elkövetett bombamerénylet,²⁰ melynek szálai román elkövetőkön át az orosz titkosszolgálatához vezettek. Az új egyházmegye sorsának további alakulása tehát a liturgikus nyelv kérdése miatt egy-

17 ASV Archivio della Segreteria di Stato (= Segr. Stato) 1913, rubr. 247. fasc. 1. ff. 129r-v.

18 Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali (Róma; =ACO), 1361/28.

19 Az 1920-as Liturgikonra lentebb még visszatérünk.

20 A debreceni bombamerénylet legújabb feldolgozása: *Katkó Márton Áron: Az 1914-es debreceni merénylet.* In Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles. Szerk. Véghseő Tamás. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományos Főiskola, Nyíregyháza, 2010. (Collectanea Athanasiana 1/3.) 289–321.

házi, a nemzetiségi feszültségek miatt pedig politikai szempontból is nagyobb figyelmet igényelt.

Ferenc József király 1913. április 21-én nevezte ki a Hajdúdorogi Egyházmegye új püspökét Miklósy István (1857–1937) sátorlajaujhelyi parókus, zempléni főesperes személyében. Miklósy püspök az egyházmegye szervezését az ideiglenes debreceni székhelyről kezdte el. Az 1914. februári bombamerénylet után a székhely átkerült Nyíregyházára, ahol az egyházmegyei központ ideiglenesen egy bérházban került kiépítésre. A Szentszékkal folytatott tárgyalások során a magyar kormány kötelezettséget vállalt: úgy gondoskodik teljes körűen az új egyházmegye javadalmazásáról, hogy az anyaegyházmegyét anyagi veszteség nem éri.²¹ Ennek a nemzetiségek érzékenységet figyelembe vevő vállalásnak nyilvánvaló belpolitikai indítékai voltak. Tehát az egyházmegye anyagi alapjainak megteremtése, az egyházmegyei központ kiépítése (püspöki székház, kanonoki lakások stb.), a papnevelő intézet és a görögkatolikus tanítóképző létesítése állami feladat lett volna. Amikor Miklósy püspök 1914 szeptemberében átköltözött Nyíregyházára, már zajlott az első világháború, melynek egyre nyomasztóbb terhei elképzelhetetlenné tették a magyar kormány vállalásainak teljesítését. Az 1918-as háborús összeomlást követő zűrzavar azonnal éreztette hatását a Hajdúdorogi Egyházmegyében is. A korábban Nagyváradhoz tartozó egyházközségek egy része önkényesen kimondta a Hajdúdorogi Egyházmegyétől való elszakadását. Az 1919 tavaszán Nyíregyházát elfoglaló román csapatok Miklósy püspököt Debrecenbe hurcolták, és arra próbálták kényszeríteni, hogy önként mondjon le az egykor Nagyváradhoz tartozó negyvennégy parókiáról. Mivel az érintett egyházközségek területe ténylegesen a román hadsereg ellenőrzése alá került, a Szentszék azokat hamarosan a nagyváradai püspök joghatósága alá rendelte.²² Néhány hónappal később a Gyulafehérvár-Fogarasi Főegyházmegye is elérte egykori parókiáinak visszaszorolását.²³

Az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következményei alapjaiban rendítették meg a Hajdúdorogi Egyházmegyét is. A parókiák száma a felére csökkent. Romániához 75, Csehszlovákiához pedig 4 egyházközség került. Magyarországon maradt a 82 hajdúdorogi mellett 20 eperjesi és egy munkácsi. A súlyos területi veszteségeken túl a magyar görögkatolikusoknak viselniük kellett társadalmi súlyuk és megítélésük látványos csökkenésének következményeit is. Míg az első világháború előtt Magyarország lakosainak 9,8 százaléka volt görögkatolikus, ez az arány 1920-ban 2,2 százalékra csökkent. Ez a tény, valamint az ország gazdasági problémái önmagukban is komoly akadályt jelentettek a kormány 1912-ben tett vállalásainak teljesítése, s következésképpen a Hajdúdorogi Egyházmegye fejlődése előtt.

21 A kötelezettségvállalások: ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 2. ff. 113r–v.; ASV Seg. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 2. f. 123.; ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 3. ff. 138r–139v. Magyar változata: Magyar Nemzeti Levéltár (Budapest; = MNL OL), Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag iktatott és irattározott iratok (= K 26) 1915-XXV-2855; 1912-XXV-926-2382; ASV Segr. Stato, 1913, rubr. 247. fasc. 3. ff. 136r–v.

22 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/3. ff. 388r–389v.

23 ASV Arch. Nunz. Vienna, b. 797. fasc. 9/2. ff. 312r–316v.

KÍSÉRLET A HAJDÚDOROGI EGYHÁZMEGYE LITURGIKUS NYELVÉNEK MEGVÁLTOZTATÁSÁRA

A Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetének alapvető változása arra indította a Keleti Kongregáció tisztviselőit, hogy felvessék az alapító bulla lényegi módosításának lehetőségét.²⁴ Az események sorozata a Keleti Kongregáció titkárának, Nicolò Marini bíborosnak 1922. március 6-án kelt levelével indul, melynek címzettje Lorenzo Schioppa budapesti nuncius. A levél tárgya kifejezetten a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelve. A titkár idézi a *Christifideles graeci* bulla vonatkozó rendelkezését, mely szerint az újonnan felállított egyházmegye liturgikus nyelve az ógörög, és a népnyelv használata csak oly mértékben kaphat teret, ahogyan az a latin egyházban megengedett. Az ógörög elsajátítására – idézi a titkár az alapító bullát – a papság három évet kapott. Végül a jól ismert tiltással fejezi be az idézetet: a magyar nyelv használata a Szent Liturgiában sohasem lesz engedélyezve. Az ógörög mint liturgikus nyelv elrendelését Marini bíboros azzal magyarázza, hogy a rutén vagy román eredetű, de magyar anyanyelvű közösségekben, melyek számára a magyar kormány kitartó fellépése eredményeként a Hajdúdorogi Egyházmegyét felállították, önkényesen és a szentszéki tiltásokat figyelmen kívül hagyva bevezették a magyar nyelv használatát. Ezért azt az alapító bullában kifejezetten tiltani volt szükséges, illetve egy olyan nyelvet találni, mely se a rutén, se pedig a román eredetű közösségeket nem hozza előnyösebb helyzetbe a másikkal szemben. Ezért hátrózta el a Szentszék a bizánci hagyományhoz köthető, de ebben a sajátos helyzetben mégis semlegesnek mondható ógörög nyelv előírását. A titkár utal arra is, hogy az egyházmegye felállítása után a Propaganda Fide Kongregáció azonnal görög nyelvű liturgikus könyveket küldött a hajdúdorogi püspöknek, hogy azok alapján a magyar kormány költségén gondoskodjon az újonnan felállított egyházmegye liturgikus könyveinek kiadásáról. Az első három év letelte után megállapításra került, hogy gyakorlatilag semmi sem történt az ógörög nyelv liturgikus bevezetése érdekében, ezért a Szentszék újabb négy év türelmi időt adott. A világháború azonban súlyos károkat okozott a Hajdúdorogi Egyházmegyének. A román püspökök energikus fellépése eredményeként azonnal elveszítette azon parókiáit, melyeket az alapításkor román egyházmegyeiből csatoltak hozzá. A titkár megállapítja, hogy az új államhatárokon belül immáron csak olyan parókiák maradtak a Hajdúdorogi Egyházmegyében, melyek eredetileg a Munkácsi és az Eperjesi Egyházmegyéhez tartoztak, tehát rutén eredetűek. Marini bíboros itt tér rá mondandója lényegére: mivel úgy tűnik, hogy a kialakult geopolitikai helyzet állandósul, és az ógörög nyelv bevezetésére a Hajdúdorogi Egyházmegyében nem sok esély mutatkozik, a Keleti Kongregáció bíborosai a Szentatyának a *Christifideles graeci* bulla módosítását kívánják javasolni. Elképzelésük szerint a módosítás a rutén (helyesebben ószláv) nyelvet írná elő a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvévé, hiszen alapvetően ez az összes, illetve szinte az összes parókia eredeti liturgikus nyelve. Ugyanakkor tisztában vannak azzal is, hogy ez kiváltaná a magyar kormány rosszallását éppen akkor, amikor a hírek szerint az állam az egyházmegye dotációjának kérdését kívánja rendezni, többek között egy papnevelő intézet felállításával. A bíboros a nunciussnak kiadott utasítással zárja levelét: fokozott óvatossággal kezelve az ügyet, ismerje meg a magyar kormány lehetséges reakcióját, és kérje ki a primás és Miklósy István hajdúdorogi püspök véleményét.

²⁴ Az iratcsomó: ASV Archivio della Nunziatura in Ungheria (=Arch. Nunz. Ungheria), b. 5. fasc. 7/9. ff. 615–648.

Az aktába beillesztett piszkozat szerint a nuncius március 13-án levélben fordult mind Csernoch János hercegprímáshoz, mind pedig Miklósy István püspökhöz. A hercegprímás április 20-i dátummal adta meg válaszát, míg a hajdúdorogi püspököt április 21-én még táviratilag kellett a válaszadásra sürgetni. Miklósy püspök ekkor már nem késlekedett, és április 23-án megfogalmazta válaszát. Mindkettőjüket megelőzte Csiszárík János veszprémi kanonok, a Külügyminisztérium tanácsosa, aki már március 30-án papírra vetette véleményét.

A görögkatolikus családból származó Csiszárík tanácsos olaszul írt állásfoglalását annak megállapításával kezdi, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyébe – néhány kivétellel – csak olyan parókiák kerültek besorolásra, melyek hívei magyar anyanyelvűek. A vesztes háború következtében az egyházmegye parókiáinak egy jelentős része átmenetileg a román egyházmegyéék joghatósága alá került, de a tanácsos szükségesnek tartja azt, hogy azokat ismét Miklósy püspök kormányozhassa helynökök segítségével, vagy ha ez kivitelezhetetlen, akkor ezen görögkatolikus parókiák kerüljenek az erdélyi latin főpásztor joghatósága alá. A tanácsos rámutat: a Szentszék nem is válaszolt sem a hajdúdorogi püspök, sem pedig az őt támogató magyar kormány ez irányú kéréseire, sőt éppen egy olyan pillanatban hozakodik elő az ósláv nyelv bevezetésének kérdésével, amikor a magyar nemzet a „szláv politika” sikerei miatt szenved. Az a véleménye, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatását a közvélemény mindenképpen a „szláv politika” újabb sikerének könyvelné el. Nem tartja szerencsésnek, ha Magyarországon a Szentszék a görögkatolikus magyarok elszlávosításának szorgalmazójaként tartaná számon. Tény, hogy a közvélemény a Szentszék már így is Magyarország ellenségeinek pártján látja. Megjegyzi: a görögkatolikus magyarok fegyelmezetten fogadták azt a szentszéki döntést, hogy nem használhatják anyanyelvüket, és elfogadták az ógörög nyelvet liturgikus nyelvként, jóllehet azt tapasztalják, hogy az anyanyelv liturgikus használatát a Szentszék a románok esetében eltűri. Ez sokakban azt az érzést táplálta, hogy a Szentszék a görögkatolikus magyarokat mostohagyermekként kezeli, míg igaz, édes gyermekének a románokat tekinti. Ezeket az érzéseket a hajdúdorogi püspök mindig igyekezett enyhíteni. Komolyan vette az ógörög nyelv bevezetésének kötelmét is, és szigorúan megkövetelte papjaitól, hogy a Szent Liturgia kánoni részeit ógörögül mondják. A tanácsos rámutat arra is, hogy az ósláv bevezetése gyakorlati nehézségekbe is ütközne, hiszen a papok közül már csak a legidősebbek ismerik. Ha a gyakorlati problémák és a szláv nyelvvel szembeni ellenérzések dacára a Szentszék mégis arra kötelezné a magyar görögkatolikusokat, hogy ósláv nyelven végezzék a Szent Liturgiát, az könnyen szakadáshoz vezetne, hiszen az ortodox egyház készen áll arra, hogy a magyar nemzeti igényeket a liturgia terén is kielégítse. Felhívja a figyelmet arra, hogy az ortodoxok már akkor is magyar liturgikus nyelvű egyházmegye felállításán munkálkodtak, amikor a Hajdúdorogi Egyházmegye első éveit élte, s csak a Tanácsköztársaság zűrzavara akadályozta meg őket terveik végrehajtásában. Csiszárík szerint a szomszédos Csehszlovákia örömmel fogadná a Keleti Kongregáció tervét, és kinyújtaná „csápjait” az elszlávosodás útjára kényszerített magyar görögkatolikusok felé is. A lehetséges veszélyek között a tanácsos megemlíti a protestantizmust is. Meggyőződése, hogy az ósláv nyelv bevezetése olyannyira elkeserítené a magyar görögkatolikusokat, hogy közülük sokan inkább protestánsná lennének. Sőt, feltételezése szerint, a Szentszékkel szembeni tiltakozás jeleként sok római katolikus hívő is hasonló döntést hozna. Írása végén Csiszárík is utal arra, hogy a magyar kormány éppen a Hajdúdorogi Egyházmegye dotációjának rendezésén munkálkodik, s jó esély van egy görögkatolikus papnevelő

intézet felállítására is. Az ósláv nyelv bevezetésének felvetése mindezt komolyan veszélyezteti, hiszen a magyar kormány sohasem fog támogatni egy olyan egyházmegyét, mely a magyarok elszlávosítását szolgálja.

Csiszárík tanácsos határozott ellenvéleményét Csernoch János hercegprímás is osztotta. Április 20-i keltezésű latin nyelvű levelének elején leszögezi, hogy a Keleti Kongregáció felvetését meggondolatlanak és veszélyesnek tartja. Emlékeztet arra, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegyét éppen azért kellett fölállítani, mert a magyar görögkatolikusok szabadulni kívántak a román és az ósláv nyelvtől. Az a kívánságuk, hogy ők is – a románokhoz hasonlóan – saját anyanyelvüket használhassák a liturgiában, a Szentszéknél nem talált meghallgatásra. A magyar kormány azonban támogatta törekvésüket, mivel a román és az ósláv liturgikus nyelv a magyar görögkatolikus hívek nemzeti önazonosságát veszélyeztette. A katolikus püspöki karral való egyeztetések során merült fel az a gondolat, hogy a magyar görögkatolikusok számára felállítandó egyházmegye liturgikus nyelve legyen az ógörög, ami nem vethet fel nemzetiségi problémákat.

A határozott ellenkezések megtették hatásukat, s az ósláv nyelv bevezetésének kérdése a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus életébe nem került ismét napirendre. Maga a felvetés a Keleti Kongregáció részéről valószínűleg az 1912-ben elszenvedett súlyos presztízsveszteség kései utóhatása.

A MISKOLCI APOSTOLI EXARCHÁTUS MEGALAPÍTÁSA

Az első világháborút lezáró békeszerződések során, az új államhatárok kijelölésekor a döntéshozók egyházkormányzati szempontokat nem vettek figyelembe, ezért azok számos esetben egyházközségeket szakítottak el a püspöki székhelyektől. Az ennek következtében előállt problémákat az Apostoli Szék ideiglenes egyházkormányzati egységek felállításával igyekezett orvosolni.

Az Apostoli Széket a Miskolci Apostoli Kormányzóság (Adminisztrátúra, Exarchátus) felállításakor is az a szempont vezérelte, hogy a püspöki székhelyeiktől elszakított egyházközségek kormányzata biztosítva legyen, ugyanakkor – tekintettel az ingatag politikai helyzetre – ne szülessen végleges döntés az érintett egyházmegyék esetleges feldarabolását illetően. A trianoni Magyarországon húsz eperjesi, illetve egy munkácsi egyházmegyes görögkatolikus egyházközség maradt, melyek sorsáról 1924 nyarán az Apostoli Szék a fent említett szempont mellett az érintett püspökök személyét is figyelembe véve döntött.²⁵ Az erősen katolikusellenes csehszlovák kormány nemcsak a „magyar világban” kinevezett (latin és görög szertartású) püspökök eltávolítására, hanem a skizmatikus mozgalom támogatásával a görögkatolikus egyház meggyengítésére is törekedett. Novák István eperjesi püspök még az új államhatárok kijelölése előtt elhagyta püspöki székhelyét, és egyházmegyéjét helynöke kormányzatára bízta. A pápa 1920-ban felmentette a Budapesten letelepedett püspököt, aki – az Apostoli Szék felajánlott segít-

25 A Miskolci Apostoli Exarchátus rövid története: *Dr. Szántay-Szémán István: A Miskolci Apostoli Kormányzóság első tizenöt éve (1925–1940)*. In: *A Miskolci Görög Szertartású Katolikus Apostoli Kormányzóság története, területi és személyi adatai fennállásának 15. éves évfordulóján*. Miskolc, 1940. 3–21. *Uő*: Tizenöt éves a Miskolci Görögkatolikus Apostoli Kormányzóság. Keleti Egyház 7. (1940) 11. sz. 235–238.

ségét visszautasítva – fiatal kora ellenére a visszavonulás mellett döntött.²⁶ Ezzel szemben Papp Antal munkácsi püspök Ungváron maradt. Személyét (legtöbb püspöktársához hasonlóan) a csehszlovák kormány politikai okokból nem fogadta el, ami kormányzati és lelkipásztori tevékenységének eredményességét kockáztatta. Ezen túlmenően az Apostoli Széket a skizmatikus mozgalom sikerei is aggasztották. A Szentszék úgy ítélte meg, hogy Papp Antal püspök, aki 1924 elején lezajlott római látogatása során személyesen is beszámolt egyházmegyéje állapotáról, már nem tud úrrá lenni a kialakult helyzeten.²⁷

1923-ban Csehszlovákia és az Apostoli Szék diplomáciai kapcsolatokat létesített, melynek eredményeként Prágában nuncius kezdte meg tevékenységét. Ezért XI. Piusz pápa Munkácsi Egyházmegye és annak főpásztorát érintő rendelkezését Francesco Marmaggi prágai nuncius hozta az érintettek tudomására. Az Államtitkárság utasítására Marmaggi nuncius 1924. június 4-én adta ki azt a dekrétumot, melyben XI. Piusz pápa Papp Antalt küzikei címzetes érsekké nevezi ki, a Magyarországon maradt eperjesi és munkácsi egyházmegyes parókiák számára Apostoli Kormányzóságot létesít, ennek élére 1924. július 1-jei hatállyal kormányzóként az újonnan kinevezett címzetes érseket állítja, illetve ugyanezen hatállyal a munkácsi püspökséget megüresedettnek nyilvánítja.

A dekrétum budapesti kormánykörökben döbbenetet váltott ki, mivel annak magyarországi parókiákat érintő intézkedéseit – a korábbi gyakorlattól eltérően – a magyar kormány megkérdésezése nélkül hozták meg. Budapest értékelése szerint, amit a sajtó bőszes terjedelemben ismertetett, a Szentszék ezzel a lépéssel a Magyarországgal szemben ellenséges Csehszlovákia pártjára állt. A magyar hatóságok azzal próbálták meg a dekrétum végrehajtását akadályozni, hogy Papp Antal érsek többszöri kérésére sem adtak neki útlevelet, s politikai megfontolásból arra bátorították, hogy várja meg, míg a csehszlovák hatóságok kitoloncolják.

Az Apostoli Adminisztratúra felállítása az érintett parókiák papságát is meglepte, mivel azok Mocsár Endre homrogdí esperes-parókus vezetésével a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez való csatlakozást, vagy annak kebelében külhelynökség létrehozását támogatták. Ezt a törekvést a húsz eperjesi parókiát általános helynökként kormányzó Vaskovics Antal múcsonyi parókus is magáévá tette. Ezzel szemben az Eperjesi Egyházmegye korábbi főtanfelügyelője, a Magyarországra áttelepült Szémán István (1934-től Szántay-Szémán) a Csernoch János hercegprímáshoz benyújtott emlékiratában a különállás mellett érvelt, mely a kialakult állapot ideiglenes jellegének megőrzését – összhangban a Szentszék álláspontjával – jobban szolgálta.

A létrehozott Apostoli Kormányzóság megszervezése mindaddig késedelmet szenvedett, míg a kinevezett kormányzó személye körül kialakult helyzet meg nem oldódott. A beutazási engedély kiadásával a magyar kormány nem kívánta elismerni a Szentszék és a csehszlovák állam eljárását, és minden szempontból a kiutasítás megvárását tartotta célszerűnek. Ezzel ugyanis a világ közvéleménye felé is bizonyíthatta Csehszlovákia elnyomó politikáját, illetve a főpásztorral való gondoskodás terhét nemzetközi fórumokon a kiutasítóra háríthatta. Mindeközben Papp Antal érsek Ungváron utódja, Gebé Péter vendégszeretettel élvezve tisztában volt azzal, hogy a helyzet visszafordíthatatlan, és a magyar kormány ellenkezése ellenére hamarosan el kell hagynia Csehszlovákia területét. Ugyanakkor tudta azt is, hogy nem hagyhatja figyelmen kívül a magyar kormány

26 Novák István püspök ügye: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/7. ff. 591–605., valamint ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 11/6(8). ff. 440–466.

27 Papp Antal ügyének iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 11. fasc. 11/6(9). ff. 467–497.

politikai érdekeit, hiszen magyarországi működése, illetve az Apostoli Kormányzóság elismerése a magyar államtól függött. Az érsek 1925. szeptember elsején tíznapos ultimátumot kapott a csehszlovák hatóságoktól az ország elhagyására. A magyar kormány a budapesti nunciuson keresztül – a hivatalos diplomáciai csatornák mellőzésével – azt üzenté neki, hogy kiutasításakor a magyar határrendészeti szervek hivatalos tiltakozást fognak benyújtani, de az országba való belépését nem akadályozzák meg. Ilyen előzmények után került sor 1925. szeptember 11-én jelentős rendőri erők felsorakoztatása és nagy sajtónyilvánosság mellett Papp Antal érsek kiutasítására és áttoloncolására.

Az érsek először Budapestre ment, majd Miskolcra költözött, és 1925. október 27-én átvette a kormányzóság irányítását. Létrehozta a káptalant helyettesítő konzultori testületet. A magyar kormány – némi habozás után – hozzájárult ahhoz, hogy a tapolcai apát-ság javadalmát, melyet munkácsi püspökként személyhez kötött javadalomként élvezett, megtarthassa.

Az Apostoli Kormányzóság megszervezése során az első megoldandó kérdés a székhely kiválasztása volt. Miskolc városa ugyan minden szempontból megfelelőnek bizonyult, de a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez tartozott. Ezért a konzultori testület 1925. november 9-én – Papp Antal érsek támogatásával – levélben kérte a Szentszéktől a miskolci parókia átsorolását az Apostoli Kormányzóságba és a Búza téri templom székesegyházi rangra emelését.²⁸ Az a szempont, mely az Apostoli Kormányzóság létrejöttéhez vezetett, ebben az esetben az új egyházkormányzati egység fejlődésének gátjává lett. A Szentszék ugyanis azzal utasította el a konzultorok kérését, hogy az Apostoli Kormányzóság ideiglenes jellege nem indokolja területének bővítését. A Szentszék Papp Antal kormányzó későbbi (1929 és 1938) próbálkozásai során is ragaszkodott ehhez az állásponthez.

A későbbi történelmi események az Apostoli Széket igazolták. A Kormányzóság parókiáinak száma nemcsak a természetes fejlődés eredményeként nőtt (1945-ig öt új parókia létesült), hanem az államhatárok módosításának következtében is. Az első bécsi döntést követően (1938) a Magyarországhoz visszatért területeken az Eperjesi Egyházmegye kassai esperesi kerületének hat parókiája, majd pedig Kárpátalja visszafoglalása után (1939) újabb öt parókia került a Kormányzósághoz. Ezzel egyidejűleg az eredetileg munkácsi egyházmegyéés Rudabányácska és Beregdaróc (a Kormányzóság megalapításakor még leányegyház) visszatértek anyaegyházmegyéikhez. Papp Antal érsek már nem érte meg (1945. december 24-én halt meg), hogy a második világháború utáni határrendezések eredményeként ezek a parókiák visszatértek az Eperjesi Egyházmegyéhez, illetve az ismét Magyarországon maradt Rudabányácska és Beregdaróc immár a Hajdúdorogi Egyházmegyéhez nyert besorolást.

Ez utóbbi döntés, illetve az, hogy Papp Antal érsek halála után XII. Piusz pápa 1946. október 14-én (a köztes időszakban Szántay-Szémán István konzultori helynökként vezette az Exarchátust) Dudás Miklós hajdúdorogi püspököt nevezte ki apostoli kormányzónak, arra utalnak, hogy a Szentszék az ideiglenes állapotok megszűnésével számolt. A végleges rendezést azonban a magyarországi belpolitikai események – a kommunista hatalomátvétel és az egyházak ellen indított frontális támadás – megakadályozták, s a Miskolci Apostoli Kormányzóság megőrizte önállóságát. Dudás Miklós kormányzó kinevezésétől kezdve mindig a hajdúdorogi püspökök vezették kormányzóként az Exarchátust, egészen Orosz Atanáz püspök-exarcha 2011-es kinevezéséig.

²⁸ Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 14. fasc. 8/5. ff. 300–316.

A RÍTUSVÁLTOZTATÁSOK ÜGYE

A trianoni sokk hatása alatt álló magyar társadalomban felerősödött a görögkatolikusokkal szembeni gyanakvás, és újjáéledt az a gondolkodás, mely szerint „megbízható” magyar nem lehet bizánci szertartású.²⁹ Mivel ennek a hétköznapi életben is komoly megnyilvánulásai voltak (az államigazgatásban például az alkalmazás, vagy a munkahelyi előmenetel is függött tőle), az egyéni életstratégiák kialakítása során nagyon sok görögkatolikus jutott arra a döntésre, hogy elhagyja rítusát. A rítusváltást megkönnyítette az, hogy 1929-től kezdődően a Keleti Kongregáció a nunciások jogkörébe utalta az ügyet, ami jelentős változás volt a korábbi gyakorlathoz képest.³⁰ A budapesti nunciátúra iratai között az 1930-as évekből vaskos dossziékat találunk rítusváltoztatási kérelmekkel, melyek jelentős része házasságkötéshez fűződik.³¹ Ezekben az esetekben a görögkatolikus fél jellemzően azzal indokolja rítusváltoztatási kérelmét, hogy anélkül jövedőbelijének családjá egészen egyszerűen nem fogadja be. A rítusváltoztatások megtizedelték a görögkatolikus értelmiséget, hiszen jellemzően a városi környezetben élők jutottak erre a döntésre. Miklósy püspök igyekezett megfékezni a rítusváltoztatási hullámot azzal, hogy megtagadta az elbocsátót („episcopus a quo”), de próbálkozásaival valójában csak a latin főpásztorok ellenszenvét tudta kiváltani, akik többnyire természetes következménynek tartották a „magasabb rendű” latin rítusra való áttérést.

MIKLÓSY ISTVÁN PÜSPÖK UTÓDLÁSÁNAK KÉRDÉSE³²

A Szentszék és a magyar görögkatolikusok kapcsolatában a két világháború közötti időszak kétségtelenül legnagyobb horderejű kérdése Miklósy István püspök utódlása volt. Amikor Miklósy püspök 1937. október 29. hajnalán elhunyt, az utód kijelölésével kapcsolatos elsődleges szempont az volt, hogy az új püspök ne csak agilis legyen, de rendelkezzen mind a politika világában való boldoguláshoz, mind pedig a latin szertartású püspökökkel való együttműködéshez szükséges kompromisszumkészséggel is.

Angelo Rotta nuncius 1937 novemberében megkezdte az utód kiválasztásához szükséges információk bekérését.³³ Az első válasz Czapik Gyulától érkezett november 20-án. Az egri kanonok jelentésében összesen nyolc nevet említ hármas tagolásban, melynek

29 1937-ben Matolcsy Mátyás kispap képviselő parlamenti felszólalásában nehezményezte, hogy a szatmári Károlyi-birtokok betelepítése során görögkatolikus vallású cselédek is földhöz jutottak. Véleménye szerint kívánatos lenne, ha a román határ közelében csak „tisztá magyar fajú, egészen biztos, rendíthetetlen magyar fajiságú emberek jussanak magyar földhöz”. Idézi: *Pirigyi István: A magyarországi görögkatolikusok története*, II., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, 1991. 129.

30 Addig Rómába kellett felterjeszteni a kérelmeket. A rendelkezést 1940-ben vonták vissza. *Szlávik Antal: Sajátjogú egyháztagság. Normafejlődés és aktuális kérdések*. Szent István Társulat, Bp., 2006. (Bibliotheca Institutii Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae 4. Dissertationes) 171–172.

31 Pl. ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 2/1–5. ff. 235–533.

32 Tanulmányomnak ez a része bővebben és forrásokkal kiegészítve megjelent: *Véghseő Tamás: Miklósy István hajdúdorogi püspök utódlása: Új adatok a budapesti nunciátúra levéltárából*. In: *Magyarország és a római Szentszék. (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő biboros tiszteletére*. Szerk. Tusor Péter. Gondolat, Budapest–Roma, 2012. (Collectanea Vaticana Hungariae. Classis I. Vol. 8.) 325–341.

33 Az ügy iratai: ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 54. fasc. 2. ff. 260–279. és ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 57. fasc. 1. ff. 5–13.

kialakítása, illetve az egyes nevekhez tartozó információmennyiség egyfajta rangsorolást is sejtet. Az első rész két, sorszámmal is ellátott nevet tartalmaz. Egyes sorszámmal Szántay-Szémán István, a Miskolci Apostoli Exarchátus helynökének neve szerepel, míg a kettes sorszámot Dudás Miklós bazilita szerzetes kapta. Szántay-Szémán szerepeltetése a szóba jöhető jelöltek listáján némileg meglepő. Szinte biztos, hogy a tudós görögkatolikus pap neve a nuncius kifejezett érdeklődésére kerülhetett a listára, s annak is az elejére. Nyilvánvalóan a nuncius elsősorban Szántay-Szémán tudományos munkásságára figyelt fel, s arról nem volt tudomása, hogy családos ember. Így a Czapik-féle listán az első helyen szerepel ugyan (minden bizonnyal a nuncius érdeklődésének megfelelően), de mellette az „uxoratus” jelző egyúttal arra is utal, hogy nem vehető figyelembe az új hajdúdorogi püspök kiválasztásakor. Sokkal bősegebb információt közöl ezzel szemben a második sorszám alatt szereplő Dudás Miklós bazilita szerzetesről. Kiemeli máriapócsi és paraszti származását, aminek azért volt jelentősége, mert ezzel egyidejűleg arra is utalhatott, hogy nem kell a népes papi rokonság esetleges káros befolyásától tartani. Kihangsúlyozza alapos teológiai képzettségét, melyre Rómában, a Német-Magyar Kollégiumban tett szert. Az olasz és a német mellett szláv nyelveken is beszél. Magyar érzelmeit és hazafias lelkületét senki sem vonhatja kétségbe, aminek a politikai kapcsolatrendszer kiépítésében meghatározó szerepe volt. A bazilita rend magyarországi előjárójaként bizonyította tettekeszségét nemcsak a hajdúdorogi bazilita rendház felépítésével, hanem a bazilita nővérek máriapócsi megtelepítésével is. Szónoki képességei és előadókészsége minden szempontból megfelelőnek tűnnek. Czapik kanonok informátorai a jelölt negatív tulajdonságai között annak autokrata természetét emelték ki. Ez utóbbival kapcsolatban azonban Czapik megjegyzi: tekintve a magyar görögkatolikusok egyházi életének tespedtségét, a jelölt ezen tulajdonsága inkább vezetői erény lehet. A Czapik-féle jelentés harmadik jelöltje, sorszám nélkül, de elkülönítve az előző, s a következő csoporttól, Liki Imre János bazilita szerzetes. A Dudás Miklóstól két évvel fiatalabb jelölt szintén máriapócsi származású volt, s hasonlóan alapos teológiai képzettséggel rendelkezett. Dudás Miklóssal szemben az egyházmegye papsága előtt kevésbé ismert, mivel a rend megbízásából elsősorban Csehszlovákiában tevékenykedett. Kiemelkedő intellektuális képességei nagy szerénységgel párosultak. Czapik kanonok megjegyzi, hogy valójában még nem adatott meg neki a lehetőség képességei és tettekeszsége bizonyítására. A jelentés harmadik részében a hajdúdorogi káptalan tagjai kerülnek felsorolásra. Rövid jellemzésükből kitűnik, hogy egyedül cölebsz életállapotuk miatt szerepelhetnek a jelöltek között. Czapik kanonok összegzőként megjegyzi, hogy az egyházmegye papsága Dudás Miklós kinevezését várja.

Az időrendben másodikként megérkező „opinio” Szmrecsányi Lajos egri érsektől származik. Az egri főpásztor nem kívánt élni azzal a lehetőséggel, hogy név szerinti jelöltekről nyilatkozzon. Levelét elsősorban a Miklósy püspöktől elszenvedett sérelmeinek szenteli. Nehezményezte, hogy a latin rítusra áttérni szándékozók a görögkatolikus püspök igyekezett visszatartani, pedig ő maga minden esetben teljesen megalapozottnak ítélte a kérelmek indokait. Azt sugallja, hogy az utód kiválasztásakor figyelmet kell szentelni annak, hogy a görögkatolikus püspök nagyobb rugalmasságot és kompromisszumkészséget mutasson a latin főpásztorokkal szemben.

Miklósy püspök halála után – a budapesti nuncius lépéseivel egyidejűleg – természetesen a magyar kormány is lépéseket tett. A szentszéki magyar követség már november 6-án francia nyelvű jegyzéket juttatott el a vatikáni Államtitkárságra, melyben azt kéri, hogy az új hajdúdorogi püspök kiválasztása során a Szentszék ne hozzon döntést és ne

tegyen ígéretet senkinek se mindaddig, míg a kérdést a magyar kormánnyal meg nem tárgyalta. Az Államtitkárságról Giuseppe Pizzardo érsek megküldte a jegyzéket Rotta nunciussnak, mellékelte levelében pedig idézi a Keleti Kongregáció titkárának, Eugène Tisserant bíborosnak a véleményét is. Pizzardo érsek arra utasította a nunciust, hogy tudja meg: milyen különleges elvárásai lehetnek a magyar kormánynak ebben a kérdésben. Különösnek vélte a jegyzéknek azt a mondatát, mely a magyar kormány aktív részvételére utal az utód kiválasztásának folyamatában. Kérte a nunciust ennek tisztázására. Tisserant bíboros a Hajdúdorogi Egyházmegye helyzetét rendkívül kényesnek tartotta, és kifejezte abbéli félelmét, hogy a nemkívánatos politikai természetű beavatkozások az új püspök kiválasztásának folyamatába jelentős károkat okozhatnak. A Keleti Kongregáció titkára november 22-én maga is levelet írt Rotta nunciussnak, melyben konkrét javaslatokkal is él az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban. Tisserant bíboros szerint Miklós püspök utódjaként szóba jöhet Takács Bazil püspök is, aki az Egyesült Államokban élő rutén görögkatolikusok főpásztora volt. Jelzi a nunciussnak, hogy Shvoy Lajos székesfehérvári püspök jól ismeri a jelöltet. Kéri a nunciust, hogy kezdjen óvatos információszerezésre Takács Bazil személyével kapcsolatban: a magyar kormánynak lenne-e vele szemben ellentéte amiatt, hogy a jelenlegi Csehszlovákia területéről származik, illetve a Hajdúdorogi Egyházmegye hívei és papjai hogyan fogadnák kinevezését.

A nunciuss december 6-án válaszolt Pizzardo érseknek és Tisserant bíborosnak. Levelében elsősorban a magyar kormány szerepét tisztázza. Emlékeztet arra, hogy a kialakult gyakorlat szerint (*intesa semplice*) Magyarországon a püspökkinevezések előtt a Szent-szék két hónapot ad a magyar kormánynak arra, hogy jelezze észrevételeit és megtegye javaslatait. Mivel Miklós püspök október 29-én halt meg, a kormánynak gyakorlatilag december végéig van még ideje. A jegyzékben szereplő kérésre tehát az a válasz adható, hogy a Szent-szék mindig tiszteletben tartja mások jogait, és a két hónap letelte előtt nem fog intézkedést foganatosítani.

A magyar kormány december 17-én élt az „*intesa semplice*” által biztosított joggal. Erről a nunciuss december 23-án Pacelli államtitkárnak címzett részletes levelében számolt be, melynek másolatát megküldte Tisserant bíborosnak is. A levélhez mellékelte a Kánya Kálmán külügyminiszter által személyesen átadott névsort, mely valóban nélküli a hivatalos dokumentum minden jellemzőjét. A listán az első helyen Takács Bazil, a másodikon Dudás Miklós neve szerepel.

A lap tetejére a nunciuss ceruzával írta fel, hogy azt a külügyminiszter 1937. december 17-én adta át neki személyes találkozásuk alkalmával. A lap alján viszont már tollal szerepel – szintén Rotta nunciustól – egy érdekes feljegyzés. E szerint másnap, tehát december 18-án a külügyminiszter elküldte a nunciaturára kabinetfőnökét, Csáky gróft, aki közölte a nunciussal, hogy a lista összeállításakor tévedés történt, s az első helyen nem Takács püspöknek kell szerepelnie, hanem Dudás Miklós bazilitának. Ezt a közjátékot a nunciuss a levelében is leírja, de hozzáteszi, hogy végeredményben Takács püspök személye továbbra is elfogadható a kormány számára. Ugyanakkor biztosra vehetjük, hogy a kormány szempontjából volt jelentősége annak, ki szerepel az első helyen. Talán a Külügyminisztériumba már ekkor befutott az az információ, mely – ahogyan látni fogjuk – a nunciaturára csak egy hónappal később érkezett meg.

Rotta nunciuss részletes levelének elején leszögezi, hogy immáron rendelkezik az összes lényegi információval az új hajdúdorogi püspök kiválasztásához. Elsőként Papp érsek személyével foglalkozik. Mivel a Keleti Kongregáció is jelezte, hogy az érsek túlságosan idős már ahhoz, hogy átvegye az egyházmegye kormányzatát, jelöltsé-

ge nem jöhet komolyan számításba. Utal arra is, hogy az érseknek nagyon sok rokona van az egyházmegyében, ami nem kis akadályt jelentene a hatékony kormányzásban. A hajdúdorogi kanonokokat (Sereghy László, Mihalovics Sándor, Bihon Miklós és Melles Viktor) Czapik Gyula információira támaszkodva gyakorlatilag kizárja a szóba jöhető jelöltek közül. Szintén Czapik kanonok szavait idézi a két következő jelölt, Dudás Miklós és Liki János jellemzésekor. Összegzésként kijelenti, hogy a magyarországi jelöltek közül valójában Dudás Miklós személyét lehet figyelembe venni, akivel szemben legfeljebb fiatal korát (mindössze 35 éves volt) lehetett felhozni.

Minthogy azonban a Keleti Kongregáció jelöltje Takács Bazil püspök, a nuncius kikerlte róla Serédi hercegprímás véleményét, s megkérte őt arra is, hogy – a Keleti Kongregáció szándékának említése nélkül – ismerje meg a magyar kormány véleményét. A hercegprímásnak nem volt ellenvetése Takács püspök kinevezésével szemben, sőt meggyőzte a kultuszminisztert arról, hogy a neve felkerüljön a kormány listájára. A nuncius beszámolt a Shvoy püspökkel folytatott személyes megbeszélésről is. A székesfehérvári püspök pozitív jellemzést adott Takács püspökről: jámbor, buzgó és Rómához hű főpapként írja le. Szerinte a hajdúdorogi székre való áthelyezése megszabádanától a súlyos keresztől, mely mostani állomáshelyén a hívek és a papok ellenkezése miatt vállaira nehezedik. Tudomása szerint Cicognani bíboros washingtoni útja során már tájékoztatta is Takács püspököt a szentszéki tervekről. Shvoy püspök szerint Dudás Miklós lehetne Takács püspök utódja az Egyesült Államokban, ahol jelenleg éppen népmissziókat tart.

Összességében a nuncius úgy véli, az új hajdúdorogi püspökkel kapcsolatban elsődleges elvárás az, hogy valóban Róma-hű és buzgó legyen, illetve meglegyen benne a szándék arra, hogy a latinokkal jó viszonyt ápoljon. A szóba jövő jelöltek körét Takács püspökre és Dudás Miklósrá szűkíti le. Rotta választ próbál adni arra a kérdésre is, hogyan fogadnák a hívek és az egyházmegye papsága a két jelölt valamelyikének kinevezését. Forrásaira hivatkozva kijelenti, hogy a papok és a hívek Dudás Miklós kinevezésére számítanak, s azt kedvezően is fogadnák. Ezzel szemben még csak nem is beszélnek Takács püspök esetleges kinevezéséről. Ez utóbbi nem találja kedvező fogadtatásra, s sokat kellene tennie azért, hogy személyét elfogadják.

A nuncius jelzi azt is, hogy a szakadás veszélyét a Szentszéknek nem kell mérlegelnie. Tehát nem kell attól félni, hogy a papság vagy a hívek egy része a Szentszék által kinevezett püspököt elutasítja és áttér az ortodoxiára. Ha olyan jelölt kerül kinevezésre, akit a kormányzat szívesen lát, akkor a kormányzása előtt nem lesznek komoly akadályok.

Rotta nuncius azzal a megállapítással zárja levelét, hogy a Szentszék teljesen szabadon dönthet. Mindössze annyit kér, hogy a jelölt kiválasztását időben közöljék vele, hogy a hírt továbbíthassa a kormányzat felé, s az illetékes miniszterek ne a sajtóból értesüljenek a döntésről.

Az 1937-es esztendő végén tehát gyakorlatilag minden készen állt arra, hogy gyors döntés születessen. Ennek ellenére az új hajdúdorogi püspök kinevezésére még több mint egy évet kellett várni. A késedelem oka elsősorban az volt, hogy 1938 januárjában elterjedt Takács püspök jelöltségének híre. Rotta nuncius fentebb idézett levelében utalt arra, hogy igazából vele Magyarországon senki se számolt, s nem is beszéltek róla. Amikor azonban – Rotta szerint feltehetően a Külügyminisztériumból – kiszivárgott a hír, mely szerint a Szentszék első számú jelöltje az Egyesült Államokban élő főpásztor, a nunciaturára olyan információk érkeztek, melyek először elbizonytalantították, majd meggyőzték a vatikáni döntéshozókat arról, hogy inkább Dudás Miklóst válasszák.

Mivel a teljes vonatkozó levéltári anyag az 1939. február 10-e után keletkezett iratok zárolása miatt nem kutatható, minden Takács Bazil ellen, illetve Dudás Miklós mellett szóló érvet nem ismerhetünk. 1938 elejéről azonban a budapesti nunciatúra anyagában fennmaradt két olyan irat, melyek önmagukban is elégségesnek tűnnek az események alakulásának magyarázatára.

Az első irat attól a Czapik Gyulától származik, aki, úgy tűnik, a nunciatúra legfontosabb információforrása volt ebben a kérdésben. A kanonok valószínűleg 1938 első napjaiban ragadott tollat. A nuncius már másnap tájékoztatást küldött a levél tartalmáról Pacelli államtitkárnak és Tisserant bíborosnak. Czapik részletes információkat továbbítva felhívja a figyelmet arra, hogy miután Takács Bazil jelöltségének híre elterjedt a görögkatolikusok között, azonnal erős ellenállást váltott ki. Az egyesült államokbeli kudarcáról, csehszlovák állampolgárságáról, a Masaryk elnökhöz fűződő barátságáról és emberi gyengeségeiről szóló hírek felerősítve és eltúlozva keringenek Magyarországon. Rotta nuncius konzultált Serédi hercegrímással is a felvetésekről, s végeredményben azt a véleményt fogalmazta meg, hogy fiatal kora ellenére a megfelelő jelöltnek Dudás Miklós tűnik. A kormány őt preferálja, a papság és a hívek is ismerik és elfogadják, jó szellemű, energikus és művelt. Viszont amennyiben a Szentszék mégis Takács püspököt választja, akkor az a nuncius számára azt jelenti, hogy alkalmas a Hajdúdorogi Egyházmegye vezetésére, mely a tespedtség és nemtörődömség hosszú időszaka után teljes lelki megújításra szorul. Takács püspökre komoly ellenállás és kevés szimpátia vár, de a skizmától nem kell félni.

Pacelli államtitkár január 21-én köszönte meg a nunciusnak a tájékoztatást. Levelében utal arra, hogy a magyar kormányt élénken foglalkoztatja az utódlás kérdése. Sorait azzal a reménykedéssel zárja, hogy az előzetesen kiválasztott jelölt, tehát Takács püspök képes lesz elnyerni a Hajdúdorogi Egyházmegye papjainak és híveinek támogatását. Ez a zárómondat arra utal, hogy a felmerült aggályok ellenére ekkor a Szentszék még mindig Takács püspök áthelyezését tartotta a legjobb megoldásnak.

A Szentszék részéről ez az utolsó, még kutatható irat ebben az ügyben. Úgy tűnik, hogy az új püspök kinevezésének kérdése a gyors megoldás helyett valami miatt parkolópályára került. A késlekedés okát – feltételezésünk szerint – a nunciatúra utolsó, még kutatható iratában találjuk meg. 1938. január 31-én Rotta nuncius egy ügyvédi megbízást és annak hitelességét igazoló közjegyzői okiratot küldött Tisserant bíborosnak egy rövid levél kíséretében. Az ügyvédi megbízás egy Males Anna nevű asszonytól származik, aki 1931-ben azzal bízta meg Neviczky Emil Egyesült Államokban élő ügyvédet, hogy Takács Bazil püspök ellen apasági keresetet nyújtson be. Az asszony azt állította, hogy hosszabb időn át férj és feleség módjára együtt élt Takács Bazillal – annak püspökszentelése előtt –, s Mária nevű lánya is tőle született. Bár az akkor spirituálisként működő Takács ígéretet tett neki arra, hogy támogatni fogja a gyermek felnevelésében, ígéretét nem tartotta be. Ezért döntött az apasági kereset megindítása mellett.

A nuncius rámutat arra, hogy az iratot, mely névtelen levélként érkezett hozzá, nyilvánvalóan azok szedték elő, akik meg akarják akadályozni Takács Bazil püspök hajdúdorogi kinevezését. A megbízás ugyanis még 1931-ben készült, a közjegyzői hitelesítés viszont 1938. január 20-án készült az ungvári kerületi bíróságon.

A nunciatúrára beküldött dokumentum többet jelentett az egyszerű szóbeszédnél és rágalomnál. Az ügyvédi megbízás és az asszony állítása természetesen kevés annak igazságtartalmának megállapításához. Tény viszont, hogy Takács püspök magyarországi működését rendkívüli mértékben megnehezítette volna az, ha újra és újra az apasági

perrel kapcsolatos dokumentumok látnak napvilágot. Nem járhatunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy ez az okirat döntő szerepet játszott abban, hogy a Szentszék Dudás Miklós kinevezése mellett döntött. Nagyon valószínű, hogy a Szentszék a maga eszközeivel alaposan kivizsgálta a vádakat, s elképzelhető, hogy a ma még nem kutatható dokumentumok erről újabb részleteket tárnak élénk.

1939. március 25-én Dudás Miklós püspököt már az a XII. Piusz pápa nevezte ki hajdúdorogi püspökké, aki bíboros-államtitkárként Miklósy püspök utódlásának kérdését élénk figyelemmel követte. A fiatal bazilita szerzetesben valóban megvolt az a lendület, mely az egyházmegye megújításához mindenképpen szükségesnek tűnt, s ami az akkor már hatvanéves Takács Bazil püspökből már minden bizonnyal hiányzott. Ahogyan azonban Miklósy püspök egyházmegye-szervező munkáját az első világháború megakasztotta, úgy Dudás püspök fiatalos lendületét egy újabb világegés, majd pedig a kommunista diktatúra törte meg. Takács püspök 1948-ban, hatvankilenc évesen az Egyesült Államokban halt meg: akkor, amikor Magyarországon Rákosiék a görögkatolikus egyház felszámolásának forgatókönyvét írták. Ezt a forgatókönyvet végül a magyar kommunisták nem tudták megvalósítani, amihez kellett az is, hogy a görögkatolikus egyház élén Dudás Miklós püspök személyében egy határozott, a papságot erős kézzel irányító, s az ortodoxiától távol tartó főpásztor állt. Nem vakmerőség azt feltételezni, hogy a magyar görögkatolikus egyház felszámolását a kommunista államhatalom könnyedén véghezvitte volna, ha ezekben az években a hajdúdorogi püspöki szék betöltetlen.

FORRÁSKÖZLÉS

1.

A Keleti Egyház Kongregációjának levele Lorenzo Schioppa budapesti nunciusnak a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatása ügyében

Róma, 1922. március 6.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 616–617.

[*fol. 616.*]

Sacra Congregazione pro Ecclesia orientali

Roma, 6 Marzo 1922

1577/11

Protocollo n. 7402/22

Illustrissimo e Reverendissimo Signore

Mons. Lorenzo Schioppa

Nunzio Apostolico

Budapest

Oggetto

Circa la lingua liturgica nella diocesi di Hajdudorogh

Illustrissimo e Reverendissimo Signore,

Nella bolla *Christifideles graeci* ritus dell'8 giugno 1912, con la quale veniva eretta la diocesi greca di Hajdudorogh (v. *Acta Apostolica Sedis*, an. IV, p. 429) tra le altre di-

sposizioni si legge anche questa: „ad linguam liturgicam huius novae erectae dioecesis quod attinet, praecipimus ut sit graeca antiqua; vernacula vero in functionibus tantum extraliturpicis toleretur eodemque modo quo in ecclesiis latini ritus iuxta Sanctae Sedis decreta illa uti fas est. Pro vero memoratae novae dioecesis sacerdotibus tempus suppetat antiquae linguae graecae addiscendae, tribus tantum annis decretam huius dioecesis erectionem proxime se- [fol. 616v.] quentibus in singulis parocciis ea lingua liturgica uti poterunt, quae hucusque usitata est, vetita prorsus hungarica lingua, quam, quum non sit liturgica, in sacra liturgia numquam adhibere licet.”

La ragione di questa disposizione va ricercata nel fatto che uno dei motivi precipui addotti insistentemente dal governo ungarico per ottenere la creazione della diocesi era quello che la lingua materna delle parrocchie, che sarebbero entrate a farne parte, era la lingua ungherese, la quale arbitrariamente e contro le espresse proibizioni della Santa Sede si era di fatto introdotta anche nell'uso liturgico. E perchè le parrocchie della diocesi altre erano di origine e di rito ruteno ed altre rumene per non dar la prevalenza ad una lingua piuttosto che all'altra, si stabilì di adottare nella sacra liturgia la lingua greca antica, come quella che è in uso nelle chiese di rito bizantino.

La Sacra Congregazione di Propaganda Fide per gli Affari di rito orientale appena fu a conoscenza della Bolla sopramenzionata si affrettò a mandare al vescovo di Hajdudorogh copia di tutti i libri liturgici greci, perché ne fosse curata una edizione a spese del governo ungarico, come si era convenuto dal nunzio apostolico del tempo, l'eminentissimo Cardinale Scapinelli; e spirato il primo triennio senza che si fosse fatto ancor niente da [fol. 617r.] parte della Curia per dare esecuzione al disposto della Bolla prorogò di altri quattro anni il tempo accordato ai sacerdoti per addestrarsi nell'uso della lingua greca. Intanto però sopraggiunse la guerra che ebbe ripercussione grandissima anche nella vita della diocesi di Hajdudorogh, perché i vescovi rumeniche avevano mal sopportato lo smembramento di tante parrocchie rumene dalle loro diocesi per formare la nuova diocesi ibrida, approfittando del fatto che la Rumenia aveva occupato la Transilvania domandarono alla Santa Sede ed ottennero, che tutte le parrocchie rumene di Hajdudorogh fossero date in amministrazione al vescovo rumeno di Gran Varadino, e poi ai singoli vescovi rumeni, ai quali già appartenevano. Cosicché sono restate presentemente alla diocesi di Hajdudorogh le sole parrocchie che erano di origine rutena e che prima appartenevano alle due diocesi di Munkacs e di Eperies.

Poiché tutto fa prevedere che questo stato di cose debba rimanere stabile, gli Eminentissimi Signori Cardinali di questa Sacra Congregazione „pro Ecclesia Orientali” convinti della difficoltà pratica di introdurre nella diocesi la lingua liturgica greca, sarebbero venuti nella deliberazione di proporre al Santo Padre una modifica della Bolla „Christifideles” facendo prescrivere come lingua liturgica la lingua rutena, che è almeno di diritto la lingua liturgica di tutte o quasi [fol. 617v.] le parrocchie, che sono restate alla diocesi di Hajdudorogh.

È stato però fatto osservare che un tal cambiamento potrebbe riuscire poco gradito al governo ungherese, che a quanto si asserisce starebbe trattando per costituire alla diocesi di Hajdudorogh la dotazione necessaria per l'apertura di un seminario già ordinato dalla Bolla.

Stando così le cose i nominati Eminentissimi Signori Cardinali mi danno l'incarico di riferire il tutto alla Signoria Vostra, perché voglia con prudenza investigare quale impressione potrebbe fare nel governo la modificazione della Bolla nel senso sopra indicato, interrogando anche in proposito l'Eminentissimo Primate e Mons. Miklosy vescovo di Hajdudorogh.

In attesa di una sua risposta con sensi della più distinta stima mi pregio raffermarmi
Della Signoria Vostra Illustrissima e Reverendissima

Devotissimo servo
Niccolò Card. Marini
Segretario

2.

**Csiszárík János, veszprémi kanonok, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
tanácsosának véleménye a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének
megváltoztatására vonatkozó javaslatról**

Budapest, 1922. március 30.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 624–630.

[fol. 624.]

Riflessione confidenziale e personale circa la lingua liturgica nella diocesi di
Hajdudorogh³⁴

In virtù della Bolla „Christifideles” del 7. giugno 1912 con la quale veniva eretta la diocesi di Hajdudorogh, alla codesta diocesi non furono annoverate che parrocchie, di coloro cui lingua materna esclusivamente ed in talune, cioè nelle quali si parla anche il rumeno, per lo meno prevalentemente fù ed è la lingua ungherese.

Una certa parte delle parrocchie su mentovate cioè quelle parrocchie, che si trovano nel territorio occupato dalla Rumenia, furono dopo l’occupazione rumena date in amministrazione al Vescovo rumeno di Gran Varadino.

Queste ultime parrocchie di coloro la popolazione come già fu osservato è ugualmente esclusivamente ossia per lo meno prevalentemente di lingua materna ungherese, alle insistenti del vescovo di Hajdudorogh furono, per mezzo del governo ungherese reclamate in modo, che le parrocchie queste venissero restituite all’amministrazione del loro legittimo vescovo chi le amministrerebbe per mezzo di un suo vicario generale nominato da lui specialmente per le parti della sua diocesi trovatesi nel territorio ora rumeno, e, qualora questo modo urterebbe contro ostacoli non pretestualmente ma veramente insormontabili, le parrocchie, di coloro si tratta, venissero fino al momento più propizio affidate alla giurisdizione del vescovo latino di Transylvania.

Senza che la Santa Sede alla domanda del vescovo di Hajdudorogh respectivamente del governo ungherese tanto moderata quanto giusta finora avesse acconsentita, la congregazione pro Ecclesia Orientali ora [fol. 625.] si occupa di un provvedimento addatio non solamente ad escitare il dispiacere e la scontentezza del governo ungherese, che solo con grande sacrificio provvede a tutte le esigenze della nove diocesi, mentre i beni del vescovo Hajdudorogh ora in territorio rumeno siti, sono sequestrati, ma che provvedimento e quasi direttamente destinato ad eccitare ed a sollevare gli animi di tuti gli ungheresi viventi tanto nell Ungheria troncata quanto nel territorio da essa distacato ed ad esacerbare principalmente fedeli della diocesi di Hajdudorogh, e tra questi prima di tuto gli animi delle parrocchie assogettate ora ancora non solamente di diritto ma anche effet-

³⁴ Az egész irat eredeti helyesírással!

tivamente alla giurisdizione del vescovo di Hajdudorogh. Perché queste parrocchie e sono tutte ed intere di lingua ungherese, non essendo state distaccate dalla diocesi di Munkacs ed Eperjes che parrocchie puramente di lingua ungherese.

Di ristabilire la lingua palaeoslava, vulgo ma falsamente „ruthenica” nuncupata, mostrerebbe il conato redivivo di costituire questi afflitti fedeli ungheresi vittima di una politica slava, che non contenta di aver inghiottite milioni di cittadini di lingua materna ungherese, ora cerca di adattare le forze e l’influsso della chiesa per slavizzare pure quel elemento ungherese puro, rimasto nel regno antico, che elemento per sfuggire questo lethale amplesso slavo (unitamente ai loro fratelli periclitati nella nazionalità ungherese per mezzo di una lingua straniera) già tempo suo implorava et ottenne, in virtù della Bolla sumentovata, dalla Santa Sede non il permesso di far uso della lingua natia, come l’ottennero i Rumeni ma il minimale aiuto di una diocesi [fol. 626.] con lingua liturgica indifferente inquanto alla loro nazionalità.

I greco cattolici di lingua materna ungherese salutarono questo provvedimento di cuor grato. Evvero, che non cessarono essere addolorati vedendo, che mentre i loro correligiosi di lingua materna rumena potevano liberamente e coll’acconsentimento della Santa Sede usare nella s. Messa loro lingua materna, poco fà da loro modernizzata ed a tempo suo arbitrariamente da loro stessi introdotta qual liturgica, greco cattolici ungheresi non furono resi partecipi dello stesso favore.

Pero al meno sono riusciti di sfuggire alla immane pressione, con la quale lo slavismo nonchè l’elemento rumeno cercava sinallora, anche per mezzo della lingua liturgica – di prepedire e di inibire il libero sviluppo della loro nazionalità ungherese.

Non potevano dubitare, che in paragone ai loro correligiosi di lingua rumena venivano considerati e presi da figliastri. Ma giusto perciò sentivano il dovere di ringraziare anche del pane là dove i veri figli venivano regalati di pasticcio.

Il vescovo di Hajdudorogh era sempre intento di mitigare questo dispiacere relativo, provocando agli argomenti convenevoli di indole ecclesiastica, e benche la guerra frattanto scoppiata non le fosse stata propizia, non mancava di ordinare rigorosamente ai suoi sacerdoti la recita dell’intero Canone in lingua greca e di far stampare a questo iscopo il testo greco del Canone, inserendolo nei messali finora usati.

Alle rimanenti parti della Sacra liturgia il vescovo non poteva estendere l’uso della lingua greca, perché queste parti, che secondo l’uso della Chiesa greca devono esser recitate alternativamente tanto [fol. 627.] dal celebrante quanto dai fedeli, nelle parrocchie di coloro si tratta, secondo un uso inveterato sin da cento anni, non si recitavano e non si recitano che in lingua ungherese.

Inquesta loro bona fede con la quale i fedeli recitavano certe parti della Sacra Messa in loro lingua propria, questi fedeli furono non poco confirmati dalla concessione, che ottennero i cecchi rispettivamente i slovacchi nella primavera del 1920 intorno all’uso della loro lingua volgare nelle certe parti della Liturgia Sacra.

Ma i cattolici ungheresi di rito greco non potevano e non potrebbero adoperare la lingua slava, già perché nessuno di loro la conosce, neppure i loro sacerdoti, salvo alcuni pochissimi in età già molto avanzati.

Se ora questa gente puramente ed esclusivamente ungherese ignara affatto di ogni lingua slava, – nonostante l’analogia della lingua liturgica rumena viva, venisse costretta ad adattare qual lingua liturgica una lingua slava: per tal trattamento affatto inuguale e minaccioso alla sua nazionalità, facilmente e potrebbe esser spinta a ricoverarsi nello schisma, pronto a salvaguardare le sue interessi nazionali.

Gia allora, quando la saviezza di p.m. Pontefice Pio X colla Bolla „Christifideles” fù eretta la diocesi di Hajdudorogh, chiamata ora nel rescritto della S. Congregazione in data 6 marzo 1922 probabilmente in onore del glorioso Pontefice fondatore „ibrida” – gli schismatici davansi premura, di erigere nello stesso territorio e nei dintorni una diocesi schismatica di lingua liturgica ungherese. Anzi questa diocesi stava già per esser sistemizzata, e lo fosse stata attualmente, [fol. 628.] se non fosse intervenuto il deplorabile intervento rivoluzionario.

Il pericolo dello schisma neppure ora è scongiurato.

Dalla terra rutena ora soggiogata dai cechi (cioè dai Comitati Bereg, Ung e Marmarossziget) estende le sue braccia di polypo ai greco cattolici ungheresi vicini e saluterà con gioia il momento dove la S. Congregazione pro Ecclesia Orientali avrà presa la sua esacerbante decisione, obbligante questi ungheresi di introdurre la lingua slava come liturgica.

Ma non solo lo schisma lo è, che minaccierebbe in caso i greco cattolici ungheresi.

Questi verrebbero minacciati anche dal protestantismo in mezzo dicui questi greco cattolici ungheresi come nel enclave si trovano costituiti.

E questo protestantismo, sempre pronto a costituirsi difensore della lingua nazionale, non tarderebbe di tirare a se i greco cattolici in tal modo minacciati ed impauriti.

E non è escluso, anzi è verosimile, che questi esacerbati greco cattolici di lingua materna ungherese, per motivo di profondo disdegno troverebbero dei seguaci anche nelle file dei ungheresi latini.

Il corpo della troncata mutilata povera nazione ungherese sanguina di tante piaghe recenti.

Con intensità aumentata sentisce ogni colpo, anzitutto che le tocca dalla mano, dalla quale piuttosto spera e cerca d'implorare la guarigione delle dolorose sue ferite.

In nome della giustizia distributiva, in nome della equità, aspetta e spera la gente greco cattolica [fol. 629.] ungherese tanto bona, e fedele alla S. Chiesa, che non venga slavizzata, principalmente non adesso, quando la povera, misera sua patria lo stesso slavismo la mise inceppi.

Afflicto ne addatur afflictio!

La Congregazione pro Ecclesia Orientali non consideri questa nazione ungherese, – tanto degna di compassione, – qual un paria contemibile, che mentre i rumeni vicini francamente usano nella liturgia loro lingua materna, per mezzo di un provvedimento d'altronde inesecutibile possa esser senz altro umiliata anche in quanto al culto pubblico e ciò invantaggio di nessuno, ma in gioia degli inimici dell'Ungheria ed in detrimento manifesto della Chiesa cattolica!

Il clero catto lico dell'Ungheria mutilata ha oltredicche abbastanza da combattere contro l'erronea opione della pubblicità ungherese, come se la Santa Sede nelle parti distaccate dall'Ungheria si mostrasse più favorevole ai nostri nemici, come ai poveri ungheresi da essi soggiogati.

Se ora la Congregazione pro Ecclesia Orientali col provvedimento al quale mira, palesemente batterebbe la strada in pro dello slavismo anche nell'Ungheria troncata e priva di ogni elemento slavo, non sarebbe impossibile, che i poveri greco cattolici ungheresi per soffocare il fuoco e le fiamme, a che verrebbero messe, si precipiterebbero nelle onde del voragine incommensurabile dello schisma o del protestantismo.

Ogni osservatore imparziale di questa situazione non trova rimedio più adatto e più conveniente di quello, che vien consigliato dalla giustizia commutativa e dal precetto di

equità, cioè, che la S. Congregazione pro Ecclesia Orientali si accontenti della situazione [fol. 630.] creata tra i limiti della possibilità, dalla ossequiosa prontezza e dalla cauta saviezza del vescovo di Hajdudorogh.

Perchè in tal modo, mentre vien salvata sostanzialmente la massima della Bolla „Christifideles” in virtù della quale la lingua liturgica della diocesi di Hajdudorogh deve essere la lingua greca, invece i fedeli non si inquieteranno vedendo, che, almeno nelle parti meno importanti della S. Messa, possano far uso della propria lingua ungherese in modo come lo fanno i loro correligiosi rumeni nella Messa intera compreso il Canone stesso.

Il vescovo di Hajdudorogh giusto in questi giorni presentò al governo ungherese una domanda dimandando notevole aumento della sua dotazione nonche della dotazione dei suoi capitolari. Unietamente domandò che si provvedi, sotto ogni rispetto al suo Seminario.

Non mi sento autorizzato a farlo, ma non esito a dichiarare che secondo la mia ferma convinzione le mie riflessioni e osservazioni rispecchiano anche il punto di vista del governo ungherese.

Budapest, 1922 li 30 marzo
Giovanni Csiszarik
Prelato domestico Sua Santità
Canonico di Veszprimio

3.

**Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek véleménye
a Hajdúdorogi Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására
vonatkozó javaslatról**

Esztergom, 1922. április 20.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 620–622.

[fol. 620r.]

Nr. 1170/1922.

Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Laurentio Schioppa,
Archiepiscopo Justinianopolitano, Nuncio Apostolico
Budapest.

Excellentissime ac Reverendissime Domine
Archiepiscope et Nuncie Apostolice!

Rite percepi Excellentiae Vestrae aestimatissimas litteras dato 13. Martii 1922. Nr. 1578., quibus edoctus sum quod S. Congregatio pro Ecclesia Orientali Beatissimo Patri proponere velit talem bullae „Christifideles Graeci” modificationem, ut in dioecesi Hajdudoroghensi reintroducatur lingua liturgica Rutena, abolita lingua graeca.

Judicium meum exquiritur, qualem impressionem apud gubernium Hungaricum ista modificatio faceret.

Reticere non possum, quod intentio S. Congregationis pro Ecclesia Orientali mihi omnino inopinata accidit ac valde periculosa videtur.

Causa erectionis dioecesis Hajdudoroghensis fuit abolitio linguae Rutena et Rumenae liturgicae apud fideles qui non sunt Ruteni nec Rumeni, sed Hungari. Fideles nempe graeco-catholici Hungari linguam rutenam et rumenam perhorrescebant et ab iisdem omni modo liberari volebant. Desiderium eorum fuit, ut illis facultas fieret utendi lingua Hungarica in sacra liturgia. Cura autem talis facultas [fol. 620v] a Sancta Sede obtineri non potuerit, gubernium vero Hungaricum tota sua auctoritate adjuvare voluerit fidelium Hungaricorum ardentissimum desiderium, ut lingua rutena vel rumena liturgica, qua Hungarorum nationalitas quoque periclitabatur, aboleretur: collatis consiliis episcopatus Hungarici, gubernii Hungarici et Apostolicae Sedis iste videbatur aptus modus solvendi quaestionem, ut erigeretur nova dioecesis Hajdudoroghensis, quae in sacra liturgia utitur lingua graeca. Lingua enim graeca est perantiqua in ecclesia catholica lingua liturgica, et utpote lingua mortua nulli nationalitati potest esse periculosa vel saltem ingrata. Gubernium Hungaricum quum vidisset Rumenos et Rutenos lingua sua nativa uti in s. liturgia, perdifficili modo edoceri potuit de impossibilitate applicandi linguam Hungaricam in sacra liturgia, tamen laudabiliter semet subiecit rationibus liturgicis et suscepit omnia onera erigendi et sustentandi dioecesim graeco-catholicam, cujus lingua liturgica erit lingua graeca, lingua ex respectu nationali neutralis.

Cunctis, qui erigendae dioecesi Hajdudoroghensi adlaborabant, aliena erat intentio, ut fidelibus labii Ruteni vel Rumeni, qui linguam liturgicam callent eamque suam linguam maternam profitentur, liturgiam graecam imposerent. Solus Hungaros voluerunt liberare a liturgia Rutena vel Rumena, quae illis ex nationali ratione exosa evasit et indigentis eorum religiosis satisfacere non potuit. Quod aliquot parochiae labii Ruteni vel Rumeni novae Dioecesi adscriptae fuerint, hoc solummodo ratio circumscriptionis territorialis expostulabat.

Fideles parochiarum praefatae dioecesis Hajdudoroghensis nunc jam in regno Rumeno jacentium et jurisdictioni episcoporum Rumenorum subactarum ex parte tantum sunt labii Rumeni. Maxima eorum pars, [fol. 621r.] praesertim Siculi, labii Hungarici est et aegre fert jugum liturgiae Rumenae restituae.

Fideles vero remanentes sub jurisdictione actuali episcopi Hajdudoroghensis minime sunt Ruteni, sed Hungari sunt, qui antea utebantur liturgia Rutena.

Difficultas addiscendi linguam graecam et procurandi libros liturgicos graecos, quam iniquitas temporum valde aggravabat, non est sufficiens causa, ut causa efficiens dioecesis Hajdudoroghensis irritatur et lingua Rutena retroinducatur, cujus abolitio fuit principalis causa erigendae dioecesis. In quantum recte informatum sum, sacerdotes dioecesis Hajdudoroghensis revera utuntur jam lingua graeca in istis sacrae liturgiae partibus, ubi lingua materna locum habere non potest. Et si alicubi detegerentur contrariae consuetudines, eadem via disciplinaria extirpari poterunt. Episcopus Hajdudoroghensis jam iteratis vicibus editionem librorum liturgicorum adurgebat apud gubernium Hungaricum, quod expensas editionis subministrare debet. Attamen diuturnum bellum, subsequens rerum publicarum eversio et deplorabilis status nostri paupertas, sufficienter excusant gubernium Hungaricum. Non mala fides nec defectus bonae voluntatis, sed insuperabilia obstacula sinceri consilii verificationem et executionem impediabant.

Bulla „Christifideles Graeci” erigens dioecesim Hajdudoroghensem considerari debet veluti effectus bilateralis contractus pacti inter Sedem Apostolicam et gubernium Hungaricum. Sedes Apostolica petente gubernio Hungarico erigit novam dioecesim cum lingua

liturgica graeca, gubernium vero Hungaricum semet obligat ad sustentandos: episcoporum, capitulum et seminarium novae dioecesis. Si initiante [fol. 621v.] Sede Apostolica irriteretur causa efficiens hujus contractus, gubernium Hungaricum certissime irritum consideraret totum contractum, nulloque modo ulterius onera materialia novae dioecesis, quae ex respectu status casu hoc cunctum amitteret valorem, portare vellet. Tali autem modo ulterior hujus dioecesis existentia impossibilis evaderet Fideles graeco-catholici pauperrimi sunt. Episcopus et capitulum beneficio carent et ex pensione vivunt, quam ex aerario status publico accipiunt. Fundi immobiles, quas Arcadius Pasztory dioecesi Hajdudoroghensi donaverat, in territorio regni Rumeni siti, a gubernio Rumeno contra omne jus occupati detinentur. Dioecesis subsidia status destituta, bonis autem legitimis a gubernio Rumeno spoliata, subsistere non posset.

Enixis igitur precibus Sanctam Sedem exorare debeo, ut modificatio Bullae „Christifideles” a S. Congregatione pro Ecclesia Orientali proponenda omnino omittatur.

Sancta Sedes Apostolica clementer considerabit enormes difficultates, quas Episcopus Hajdudoroghensis superare debet, eundemque adjuvabit paternis instructionibus, ut praescriptiones Bullae „Christifideles” cessantibus impedimentis, ad amussim observentur.

Prout librorum graecorum editionem procurare, ita nec proprium Seminarium in Hajdudorogh gubernium Hungaricum hucusque erigere potuit et si noverca, quae nunc sunt adjuncta, perseveraverint, diuturiore adhuc tempore tali erigendo impar erit. Ut itaque de succrescentia cleri in Dioecesi Hajdudoroghensi provisum sit, ego rogante episcopo, clericos dioecesis istius in seminarium meum Strigoniense educandos suscepi, media materialia gubernio Hungarico libenter suppeditante. Et hoc eo libentius feci, quum seminarium habeam [fol. 622r.] amplissimum, optimo professorum collegio instructum aliisque ad docendum mediis provisum, quod nunc per occupationem maximae partis Archidioecesis meae a Czechis factam, periculo depopulationis expositum est. Quum vero hic rerum status, prout praevideri potest, diutius perseveraturus sit, propositionem facere intendo episcopo Hajdudoroghensi, ut aliquem in liturgia graeca bene gnarum virum mittat Strigonium, qui hicce clericos Hajdudoroghenses in liturgia graeca instrueret.

Jam ad finem perveni rogatae a me sententiae, quum publicus cursor mihi: consignavit epistolam hung. ministerii cultus et publ. institutionis, in qua hocce ministerium mecum communicat libellum sibi a commissione catholicorum graeco-catholici ritus hungarorum porrectum. Hi nempe stabilem habent pro ecclesiasticis quaestionibus commissionem, quae jam a multis annis agitabat pro erigendo episcopatu Hajdudoroghensi et fine obtento supervigilat, ne stabilita per bullam „Christifideles” jura episcopatus quoquo modo violentur. Nescio unde haec commissio rescivit quaestionem motam fuisse in s. Congregatione Or. de mutanda lingua liturgica in episcopatu Hajdudoroghensi et quidem in linguam rutenam.

Vix itaque rumor aliquis ad aures illorum pervenerat, jam in antecessum protestantur contra linguam rutenam et dicunt se esse hungaros – quod et verum est – linguam rutenam non intelligentes, qui quum suo tempore obtinere non potuerint, ut sibi concedatur usus linguae hungaricae, acquieverunt usui linguae graecae, quam deinceps quoque retineri postulant, si usum linguae hungaricae obtinere non valeant. Gubernio Hungarico, mentem meam expetenti, conveniens dabo responsum. Hic tantum ideo feci mentionem libelli mihi oppor- [fol. 622v.] tuno tempore consignati, ut testimonio e vita currenti et practico confirmem illa, quae in superioribus veritati conformiter exposueram.

In reliquo aestimatissimis favoribus commendatus, distincto cum venerationis cultu persisto

Strigonii, die 20. Aprilis 1922.
 Excellentiae Vestrae
 humillimus in Christo Frater

Ioannis Cardinalis Csernoch
 Princeps Primas Hungariae,
 Archi-Eppus Strigoniensis.

4.

**Mikósy István hajdúdorogi megyéspüspök véleménye a Hajdúdorogi
 Egyházmegye liturgikus nyelvének megváltoztatására vonatkozó javaslatról**

Nyíregyháza, 1922. április 23.

ASV Arch. Nunz. Ungheria, b. 5. fasc. 7/9. ff. 633–634.

[fol. 633r.]

Nro 1090/1922.

Excellentissimo ac Reverendissimo Domino Domino
 Laurentio Schioppa
 Archiepiscopo, Nuntio Apostolico, etc.
 Budapestini

Excellentissime ac Reverendissime Domine,
 Domine Archiepiscope,
 Nuntie Apostolice!

Quaestio linguae liturgicae, quae tot iam graeci ritus hungarorum anxietatibus perturbationibusque afficiebat animos, probantibus Excellentiae Tuae aestimatissimis litteris, de dato Martii anni currentis sub nro.1579., in S. Congregatione pro Ecclesia Orientali novae subiecta est considerationi.

Exploratur nempe: possit-ne in dioecesi fidelium graecorum labii hungarici Hajdudorogensi lingua in usum restitui liturgicum ruthenica, quae scilicet in dioecesibus Munkacsieni et Eperjesieni ruthenorum viget in territorioque dioecesis meae ante dismembrationem „de iure” viguisse debuit.

Ansam disceptationi huic difficultas praebuit ista, quam – in summum dioecesis meae solatium – Eminentissimi quoque praeaudatae S. Congregationis Cardinales animo iam comprehenderunt: difficultas videlicet introducendi linguam liturgicam graecam in sensu Bullae Canonisationis „Christifideles graeci” pro nova hac dioecesi Hajdudorogensi sancitam.

Utinam observatio haec finem tandem aliquando poneret altercationi exacerbationique circa materiam hanc a saeculo grassantibus.

Fideles graeci ritus labii hungarici, quorum copia – fines intelligendo integrae Hungariae – trecenta fere attingit millia, [fol. 633v.] quorumque in hodierna, flebiliter angu-

sta reddite patria centum et sexaginta remanserunt millia, inter dioecese alienae linguae, ruthenae nempe et rumenae, vivebant distributi. Summo afflicti dolore carebant proprio episcopo linguaque propria altaristica, qua mediante effunderent preces ad Altissimum.

Attamen, etsi omnibus fortunae talis propositi, non ignorabant fideles hi ritus orientalis proprium, ius nempe quo rutheni rumenique patriae huius utuntur eiusdemque iuris avidi in plurimis locis, compages vetiti transgrediendo, lingua propria hungarica in altaris servitio, ante centum iam annos uti coeperunt.

Abusum sic, via facti, exortum praesules coevis, malum hinc timentes maius exorturum, pati cogebantur: imo lapsu temporis, ne ad detrimentum fidei falsum quid in versiones librorum ecclesiasticorum irrepere possit, commissionem ante 45 annos e viris sat versatis pro revidendis versionibus emisere librosque sic emendatos approbatione munitos typo excudi divulgarique siverunt.

Post res taliter ante gestas sequitur creatio canonisatioque dioecesis Hajdudorogensis anno 1912. Cum laetitia gratiarumque actione receperunt fideles cum sacerdotibus actum hoc benignitatis Dispensatoris gratiarum Summi Pontificis.

Respirium, vi Bullae canonisationis pro lingua graeca addiscenda concessum, mox ad interpositam meam petitionem prolongatum dormire sivit quaestionem linguae liturgicae. Mihi soli curaro attulit assiduam noctosque insomnes, qui responsum dare obligor servitutis non solum summo iudici in hac terra sed Eo quoque coelesti, qui omnes nos iudicabit.

Evanescente respirio modo memorato deliberandum erat: consultum-ne sit exsequi, in sensu litterali, praeceptum linguam respiciens graecam? – Consultum-ne sit post bellum quinquenne, intra revolutiones animorumque motum horrendissimum?

Attemen proposui principaliter saltem adimplere praeceptum de quo agitur. Modum quaesivi, quo ex una parte, intra limites possibilitatis, satisfiat postulato Sanctae Sedis ex altera vero motus animorum fidelium ab irritamento pernicioso intactus [*fol. 634r.*] maneat. Ut finem hunc assequar in locum librorum hungarico idiomate editorum missalium novos imprimi curavi cum textu graeco in Canone sive in parte maximi momenti, quae immolationis mysterio strictissimo sensu nuncupatur. Parti huic missae orientalium in systemate dialogico compositae minime inmiscentur fideles participatione et responsionibus: persolvi ergo potest lingua graeca, quin aversio ex usu lingua huius exoritur.

Modus hic exclusive aptus accomodatusque videtur, quo delicatissima quaestio linguae liturgicae, salvo praecepto Sacrae Sedis in fundamento, parte nempe strictissime essentiali, dirimatur: quin fideles adhaerentes iuribus orientalium usique centenario in exacerbationem schismaeque compellantur.

Quod iam linguam attinet ruthenam, de huiusmodi resolutione neque mentio fieri potest.

Ritus graeci fideles, labii hungarici, nullam cum ruthenis quoad linguam communitatem fovent: Communitatis nempe liturgialis vincula, quibus isti cum his, vi coacti, olim constricti erant, sicuti e superioribus dictis patet, ante plura iam decennia discissa sunt. Utraque pars propriam sequebatur sequiturque viam. E senioribus sacerdotum meorum nonnulli, e superioribus Hungariae regionibus orti, loquuntur adhuc ruthenice; iunioribus tamen lingua ruthenica omnino ignota est. Imo lingua haec neque amplius addisci potest: quum scholae gymnasiales, in quibus lingua ruthenica iuvenibus graeci ritus ex cathedris tradebatur, sub imperio de praesenti nationis Bohemiae sollicitantur.

In recessu alioquin consilii huius, quod consequi nullo potest modo, idea latitat panslavismi. Solum student ideae huius protectores praeparare dilatandi causa imperii slavi-

cae nationis: similiter genti rumenae, quae occasione divisionis nuperrime peractae patriae nostrae ius formavit in unamquamque communitatem, ubi aliquando lingua viguit in altari rumenica.

In processu colloquii, quod cum praeside gubernii Hungariae pluribusque ministris regiminis supra consilium introducendae linguae ruthenicae continuavi, concorditer summa consternatio damna- [fol. 634v.] tioque eminuit. Mutationem huiusmodi ita ubique locorum intuentur ac si Curia Romana auxilio hostibus et spoliatoribus nostris esse cuperet in ulteriori imminuatione regni Hungariae.

Pro complexione habeo honorem Excellentiae Tuae in animadversionem benevolaeque protectioni sequentia commendare:

1. In vicinia Hungariae apud ruthenos, rumenos et servianos schisma saevit horribile: imo in Bohemia impietas absoluta

2. Intra fines nostros de die in diem manifeste corroborantur asseclae protestantium.

3. Fidelium meorum pietas adhaesioque, qua Sanctam amplectuntur Sedem, fide est dignissima.

4. Animi aequitas talium fidelium conturbare tantum cum detrimento Ecclesiae periculo nempe schismatis et haeresis potest.

5. Pro lingua ruthenica intra fines dioecesis Hajdudorogensis nullus datur basis. Huius linguae introductio in officium liturgiale hic ex toto impossibilis est.

6. E lingua proveniens ab Eminentissimis quoque Cardinalibus probe agnita difficultas rectius impossibilitas facile eliminari potest. Restrungatur lingua graeca ad Canonem solum Missae: ne nimium postulatum a Sancta Matre Ecclesia filios depellat fidelissimos.

De caeteris in eximio venerationis meae cultu permaneo

In Nyiregyhaza, die 23-a Aprilis a.D. 1922.

Excellentiae Tuae

addictissimus servus et frater in Xto:

Stephanus Miklószy

episcopus Hajdudorogensis ritus Catholicorum.